
THEORIA SINE PRAXI SICUT CARRUS SINE AXI

Darinka Ambrož
Gimnazija Jožeta Plečnika Ljubljana

UDK 373.5.091.275:811.163.6'242
UDK 821.163.6.09:82-4

ŠOLSKI ESEJ IN SPLOŠNA MATURA IZ SLOVENŠČINE

Razvoj šolskega eseja pri splošni maturi iz slovenščine je tesno povezan z razvojem didaktike književnosti, kot ga je utemeljila Boža Krakar Vogel. V obdobju dvajsetih let so se spreminjali navodila za pisanje eseja, način ocenjevanja in število predpisanih literarnih besedil, stalnica pa je skrbna izbira vsakoletnega tematskega sklopa. Nadaljnji razvoj šolskega eseja pri splošni maturi iz slovenščine je pomembna in zahtevna naloga, ki bi terjala usklajeno strokovno delo univerzitetnih strokovnjakov s področja književnosti in didaktike književnosti, strokovnjakov Zavoda za šolstvo Republike Slovenije ter kadrovske okrepljene Predmetne izpitne komisije za slovenščino, ki deluje v okviru Državnega izpitnega centra.

Ključne besede: šolski esej, splošna matura iz slovenščine, književna didaktika, Boža Krakar Vogel, cilji, spremembe, izbor literarnih besedil

Celo v trenutku, ko sem imel pred sabo prazen list papirja s to nalogo, je bilo vse tako, kot da sem se ravnokar zbudil, se zavedel, opazil, da sem obdan od stvari in ljudi in če sem zelo pazljivo pogledal nebo ali tudi steno ali tudi tla ali tudi roko, ki je pisala ali ni pisala, se je zgodilo, da sem imel vtis, kot da to vidim prvič. Potem sem vprašal sebe ali sem vprašal, kot da je prvič: »Kaj je to?« Pogledal sem okrog in vprašal: »Kaj so vse te stvari? Kje sem? Kdo sem jaz? Kaj je to vprašanje?« /.../ V takih trenutkih je nenavadna, močna, slepeča luč preplavila vse /.../.

Lojze Kovačič

Cilji maturitetnega šolskega eseja so v *Predmetnem izpitnem katalogu za splošno maturo 2014* (str. 6) opredeljeni takole:

Kandidat ob pisanju šolskega eseja o književnih besedilih izbranega tematskega sklopa dokaže:

- svojo zmožnost razpravljanja o književnosti, tj. problemskega, raziskovalnega in ustvarjalnega branja književnih besedil, njihovega primerjanja, vrednotenja in uvrščanja v kontekst;
- svojo zmožnost interpretacije književnih besedil, in sicer tako, da izraža svoje doživljanje, razumevanje, aktualizacijo in vrednotenje besedil.

Za to navidez suhoparno definicijo ciljev maturitetnega eseja se skriva želja, da bi mladostnikom razmislil ob branju del maturitetnega sklopa, dialog z njimi ter konfrontacija mnenj in idej, ki se razvijajo v razredu po branju, torej napor, ki ga zahteva dejavna udeležba v bralnem procesu kakovostne literature, nudil ne samo literarni in ustvarjalni užitek, ampak bi jim pomagal tudi na poti k samospraševanju o temeljnih vprašanih človekovega bivanja. Kadar je tak ambiciozen cilj dosežen, postane pisanje maturitetnega izpita zrelostni izpit v pravem pomenu besede.

Srečna okoliščina je bila, da je začetek mature sovpadel z nastajanjem novih učnih načrtov za slovenščino in sistematičnim razvojem didaktike književnosti v slovenskem prostoru, za kar je zaslužna Boža Krakar Vogel, ki je svoja spoznanja prikazala v *Skicah za književno didaktiko* (1991), *Temah iz književne didaktike* (1995, 1997) in *Poglavjih iz književne didaktike* (2004). Njena spoznanja so postala teoretska podlaga za oblikovanje šolskega eseja, kot se je razvil v okviru Predmetne maturitetne komisije za slovenščino, in tudi za nastanek beril in učbenikov *Branja*. Pomembna je bila odločitev članov predmetne maturitetne komisije, ki so sodelovali pri pripravi poskusne mature leta 1994 in prve mature 1995, da bodo dijaki pri maturi pisali šolski esej, povezan z vsakoletnim izborom literarnih del, kar je bilo v nasprotju z dotedanjo šolsko prakso. Za zaključne izpite, ki so bili predhodniki današnje mature, je bilo namreč značilno, da so dijaki pri materinščini pisali pisni sestavek, povezan z različnimi temami. Izbirali so lahko med temami iz književnosti, družbenega življenja ali iz znanosti oziroma stroke. Odločitev, da se pri maturi piše esej, ki je povezan izključno z izbranimi literarnimi deli, je omogočil, da esej dejansko preverja uresničenost ciljev pouka slovenščine skozi celoten izobraževalni proces in ta proces hkrati nadgrajuje. V tako zasnovanem eseju dijak ne dokazuje samo poznavanja tematike, ampak tudi svojo splošno pismenost, sposobnost ustvarjanja koherentnega besedila in seveda zmožnost opazovanja, doživljanja, analiziranja, razlaganja in utemeljevanja, primerjanja, vrednotenja in aktualizacije, sposobnosti, ki so temeljne za kandidatov nadaljnji študij in tudi življenje v celoti, zato je ustrezno, da kandidatu pri opravljanju maturitetnega izpita iz slovenščine esej prinese 50 % točk. O kompleksnosti eseja jasno priča tudi njegova taksonomija, predstavljena v *Predmetnem izpitnem katalogu iz slovenščine 2014* (str. 10). Kakršnokoli manjšanje deleža eseja pri končni oceni maturitetnega izpita iz

slovenščine oziroma poenostavitev zahtevnosti te izpitne pole bi bila neupravičena in bi bistveno okrnila pomen izpita v celoti ter hkrati negativno vplivala na pouk književnosti v gimnaziji. Občasna razmišljanja o spremenjeni (poenostavljeni) obliki šolskega eseja pri maturi izhajajo iz prepričanja, da je za določen del dijakov šolski esej prezahteven. Stvarem, ki se zdijo naporne, se je res najlažje izogniti, vendar mora biti dobra šola za dijake izziv. Rezultati mednarodnih raziskav (PISA 2012) pričajo, da imajo slovenski dijaki težave s kritičnim razmišljanjem, prav zmožnost kritičnega razmišljanja pa je zelo pomembna za oblikovanje dobrega eseja. Eseg bi bilo zato treba kvečjemu še bolj sistematično gojiti tudi pri drugih predmetih. Gotovo bi bile zanimive primerjave med esejji, ki jih dijaki pišejo pri sociologiji, filozofiji in književnosti. Učitelji slovenščine in didaktika književnosti bodo morali v času, ki ni pretirano naklonjen branju, še intenzivneje iskati poti, kako dijakom odpirati vrata v svet književnega doživetja, ki oblikuje čustva, domišljijo, empatijo, etična stališča, a tudi razum in ustvarjalnost.

Maturitetni izpit iz slovenščine je pogosteje kot drugi izpiti pri maturi deležen ostrih kritik javnosti, kar je do določene mere pozitivno, saj priča o tem, da kljub pragmatičnosti in tržno naravnani logiki sodobne družbe ostajajo za Slovence vprašanja, povezana z jezikom in književnostjo, aktualna in živa. Za maturitetno komisijo so odzivi javnosti dobrodošli, saj komisijo spodbujajo k še natančnejši analizi opravljenega dela. Javne polemike o izbranih knjigah maturitetnega sklopa pa včasih negativno vplivajo na bralna pričakovanja dijakov, še preden vzamejo predpisana literarna dela prvič v roke in si začnejo ustvarjati lastno mnenje, namreč pogosto zvedo, da so predpisana dela bodisi slabo izbrana, prezahtevna ali zaprašena. Tudi ob maturitetnem sklopu za leto 2015, ki ga sestavljata klasični deli modernistične književnosti *Otroške stvari* Lojzeta Kovačiča in *Otroštvo* Nathalie Sarraute, je bilo v dnevnem časopisju več člankov z razmišljanji o (ne)primernosti izbora.

V *Sobotni prilogi* (*Delo*, 20. december 2014) je v sicer imenitnem članku o branju *Nebralec* Irena Štaudohar zapisala tudi tole:

Država, v kateri vedno manj berejo, nima inteligentne prihodnosti. Knjige nas učijo o empatiji, o tem, da se znamo vživljati v tuje usode, da si širimo horizonte, da znamo poslušati svoj notranji glas, si predstavljati druge čase, buriti domišljijo. /.../ Glede ljubezni do branja je izredno pomemben šolski sistem – za knjige vas lahko navduši en poseben osnovnošolski ali srednješolski učitelj. /.../ Izbiri naslovov za čtivo so še vedno izjemno zaprašeni, da ne govorimo o maturi /podčrtala D. A./ Pred nekaj leti sem pobilžje spremljala pisanje in ocenjevanje maturitetnih esejev – in bila sem šokirana. Dijakom je bilo prepovedano razmišljati s svojo lastno glavo; o glavnih junakih, videnju sveta, spoznavanju, zapletu, domišljiji, čustvih so morali napisati natanko, kar so od njih zahtevali profesorji oziroma ocenjevalci esejev. Ni smelo biti odstopanj ...

Zapisane misli, še zlasti ker avtorica zatrjuje, da je pobilžje spremljala tako pisanje kot ocenjevanje maturitetnega eseja, in še posebej poudari zaprašenosť izbora literarnih besedil, so dobrodošlo izhodišče za analizo zahtev pri pisanju šolskega

eseja in tudi za premislek o kriterijih, ki vodijo maturitetno komisijo pri določitvi nabora za vsakoletni maturitetni sklop in preveritev relevantnosti teh kriterijev ob naboru literarnih besedil v maturitetnih sklopih od leta 1995 do 2015.

Primer a esejskih navodil za pisanje maturitetnega eseja iz slovenščine iz let 1999 in 2013 kažeta, da so se navodila dijakom od začetkov mature do danes temeljito spremenila. Ne le, da so se začetna dokaj obširna navodila skrčila na tri ali štiri usmerjevalna vprašanja, tudi njihova vsebina se je osredotočila k temu, da kandidati pišejo predvsem o svojem doživljanju, razumevanju in vrednotenju predpisanih literarnih besedil. Vzporedno se je bistveno spremenilo tudi točkovanje posameznih sestavin eseja. Od zelo natančno določenega točkovnika v prvih letih mature smo prešli k današnjemu točkovanju, ki omogoča ocenjevalcu, da ustrezneje ovrednoti kakovost kandidatovega razpravljanja. Usmerjevalna vprašanja skušajo kandidatu pomagati, da osredotoči svoje razmišljanje, ocenjevalcem pa omogočijo, da je njihovo ocenjevanje zanesljivejše in objektivnejše. Izkušnje kažejo, da najboljši kandidati usmerjevalnih vprašanj pravzaprav ne potrebujejo, saj bi tehten esej napisali tudi samo s pomočjo problemskega vprašanja, izražene v naslovu, za večino kandidatov pa so zaenkrat še dobrodošla pomoč.

Primer pisne naloge esejskega tipa (1999)

Razpravljalni esej

Groteskni liki v Cankarjevem *Pohujšanju v dolini šentflorjanski* in Grumovem *Dogodku v mestu Gogi*

V eseju skušajte

- ugotoviti, kateri literarni smeri iz prvih desetletij 20. stoletja pripadata Cankarjevo *Pohujšanje v dolini šentflorjanski* in Grumov *Dogodek v mestu Gogi*, ter določiti, v katero dramsko vrsto/zvrst spadata;
- razložiti, kaj pomeni pojem groteskno;
- izbrati iz vsake od obeh iger po dve osebi, eno žensko in eno moško, ki sta po vaši sodbi izrazito groteskni, in svoj izbor utemeljiti;
- ugotoviti razliko med Cankarjevo in Grumovo grotesknostjo, kot se kaže v štirih izbranih dramskih likih;
- izbrati iz vsake igre eno dramsko osebo, ki ni groteskna, in ugotoviti, kaj jo loči od groteskni dramskih likov v istem besedilu;
- presoditi, ali sta ti dve dramski osebi socialno in moralno vrednejši od groteskni likov in zakaj.

Primer pisne naloge esejskega tipa (2013)**Razpravljalni esej****Neizprosna reka življenja**

»Življenje neizprosno teče svojo pot. Kakor Idrijca,« reče oče pobu v romanu *Pomladni dan*, ko ga pripravlja na neizogibne življenjske preizkušnje.

V neizprosni reki življenja se znajdetata tudi Lars in Kadetka. Bi ju znali predstaviti in ponazoriti njune življenjske preizkušnje s po enim dogodkom iz vsakega romana? Primerjajte, kako Kadetka in Lars vplivata na pripovedovalca v obeh romanih.

Komentirajte pogled obeh pripovedovalcev na življenje in pojasnite, kateri vam je bližji.

Podobno kot primerjava esejskih navodil kaže viden razvoj od začetkov do danes, so v priloženem seznamu tematskih sklopov od leta 1995 do letošnjega šolskega leta opazne razlike tudi v strukturi sklopov. Število predpisanih literarnih del v posameznem sklopu je bilo v prvih letih mature bistveno večje, kot je danes. Bralne navade so se v dvajsetih letih temeljito spremenile, dijaki berejo veliko manj, kot so nekoč, zato doživljajo že branje dveh obsežnejših in zahtevnejših literarnih del kot precejšen napor. K odločitvi, da je v maturitetnem sklopu manj besedil, je prispevalo tudi spoznanje, da je za dialog z literarnim besedilom in razpravo o njem potreben čas. Vzporedno z razvojem maturitetnega šolskega eseja se je spremenil tudi povezovalni element vsakoletnega sklopa. Na začetku je sklop praviloma povezovala literarna zvrst, kasneje pa skupen problem ali tema. Leta 2012 se je čas pisanja eseja pri maturitetnem eseju iz slovenščine skrajšal. Ker se je poenotil čas pisanja pri vseh predmetih mature, se šolski esej iz slovenščine ne piše več 150, ampak le še 120 minut. Pisanje eseja se je tako podredilo diktatu hitrosti in učinkovitosti časa, v katerem živimo. Dijakom pa je bilo odvzetih dragocenih 30 minut za razmislek in jezikovno urejanje besedila. Skrajšanje časa za pisanje eseja je bil prav gotovo korak v napačno smer.

Za nadaljnji razvoj maturitetnega izpita iz materinščine je slabo tudi to, da se je število članov maturitetne komisije za slovenščino zelo zmanjšalo, hkrati pa se je porušilo uravnoteženo razmerje med univerzitetnimi strokovnjaki in učitelji praktiki. Dobro sodelovanje med obojimi je zelo spodbudno vplivalo na delo predmetne komisije, saj je omogočalo pretok idej ter njihovo medsebojno oplajanje. Izobraževanje članov maturitetnih predmetnih komisij se je zmanjšalo na minimum, kar je za nadaljnji razvoj mature gotovo slabo. Skrb vzbujajoče je tudi, da iz leta v leto pada delež dijakov, ki se pri maturitetnem eseju iz slovenščine odločajo za interpretativni esej. Ta vrsta eseja od dijaka zahteva še ustvarjalnejše branje in več samostojnosti in samozavesti kot razpravljalni esej, pri katerem se dijaki po pomoč pogosto zatekajo k številnim priročnikom, ki vsako leto nastajajo ob maturitetnem eseju. Interpretativni esej namreč zahteva od dijaka, da zna začutiti tudi čar sloga

literarnega dela, ki lahko marsikaj doda k doživljanju in razumevanju prebranega ter k bralnemu užitku. Kako naj gimnazijski pouk književnosti dijake bolj usmerja tudi k tesnemu branju (branju med vrsticami), je pomembno vprašanje za književno didaktiko in tudi za učitelje prakse. Tako zasnovan pouk književnosti bi gotovo spodbujal, da bi se večje število dijakov odločalo za pisanje interpretativnega eseja pri maturi.

SEZNAM TEMATSKIH SKLOPOV IN PREDPISANIH BESEDIL OD MATURE LETA 1995 DO SPLOŠNE MATURE 2015

MATURA 1995: TRADICIONALNI IN MODERNI ROMAN V SLOVENSKI IN SVETOVNI KNJIŽEVNOSTI

Aleksander S. Puškin: *Jevgenij Onjegin*

Marcel Proust: *Combray*

Albert Camus: *Tujec*

Josip Jurčič: *Deseti brat*

Ivan Tavčar: *Visoška kronika*

Rudi Šeligo: *Triptih Agate Schwarzkobler*

MATURA 1996: SLOVENSKI ROMAN IN POVEST V 20. STOLETJU

Ivan Cankar: *Kurent*

Izidor Cankar: *S poti*

Lojze Kovačič: *Resničnost*

Marjan Rožanc: *Ljubezen*

Pavle Zidar: *Sveti Pavel*

MATURA 1997: VRHOVI SLOVENSKE IN SVETOVNE DRAMATIKE, RAZMERJE MED POSAMEZNIKOM IN DRUŽBO

Sofoklej: *Antigona*

William Shakespeare: *Hamlet*

Henrik Ibsen: *Nora*

Ivan Cankar: *Hlapci*

Dominik Smole: *Antigona*

Drago Jančar: *Veliki briljantni valček*

MATURA 1998: KOMEDIJA

Molière: *Tartuffe*

Anton Tomaž Linhart: *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*

Nikolaj V. Gogolj: *Revizor*

Ivan Cankar: *Za narodov blagor*

MATURA 1999: OD TRADICIONALNE DO MODERNE DRAMATIKE

Henrik Ibsen: *Strahovi*

Oscar Wilde: *Saloma*

Ivan Cankar: *Pohujšanje v dolini šentflorjanski*

Slavko Grum: *Dogodek v mestu Gogi*

MATURA 2000: LJUBEZEN IN SMRT V SLOVENSKI KRAJŠI PRIPOVEDI

Ivan Tavčar: *V Zali (Amandus)*

Ivan Pregelj: *Matkova Tina*

Prežihov Voranc: *Ljubezen na odoru*

Edvard Kocbek: *Črna orhideja*

Ciril Kosmač: *Sreča*

Andrej Hieng: *Grob*

MATURA 2001: LJUBEZEN IN DRUŽBENO OKOLJE V KRAJŠI PRIPOVEDI

Guy de Maupassant: *Debeluška*

Aleksander S. Puškin: *Pikova dama*

Vladimir Bartol: *Konec pustolovstva*

Prežihov Voranc: *Samorastniki*

Alojz Rebula: *Votel je Kras*

SPLOŠNA MATURA 2002: MLADOSTNIK V SODOBNEM SLOVENSKEM ROMANU

Marjan Rožanc: *Ljubezen*

Lojze Kovačič: *Prišleki* (1. del)

Jani Virk: *Smeh za leseno pregrado*

SPLOŠNA MATURA 2003: ETIČNA VPRAŠANJA V ROMANU

Vladimir Bartol: *Alamut*

Fjodor M. Dostojevski: *Zločin in kazen*

SPLOŠNA MATURA 2004: MOČ OBLASTI IN SVOBODA POSAMEZNIKA

Vladimir Bartol: *Alamut*

Aldous Huxley: *Krasni novi svet*

SPLOŠNA MATURA 2005: ČLOVEK V IZREDNIH OKOLIŠČINAH

Vitomil Zupan: *Menuet za kitaro*

Ernest Hemingway: *Komu zvoni*

SPLOŠNA MATURA 2006: V VRTINCU ZLOČINA IN KRIVDE

Ivan Tavčar: *Visoška kronika*

Fjodor M. Dostojevski: *Zločin in kazen*

SPLOŠNA MATURA 2007: RAZDALJE IN BLIŽINE V SODOBNEM ROMANU

Milan Kundera: *Neznosna lahkost bivanja*

Milan Dekleva: *Pimlico*

SPLOŠNA MATURA 2008: OBRAZI NASILJA V DRAMATIKI

J. B. P. Molière: *Tartuffe*

Ivan Cankar: *Kralj na Betajnovi*

Friedrich Dürrenmatt: *Fiziki*

Matjaž Zupančič: *Vladimir*

SPLOŠNA MATURA 2009: POSAMEZNIK, DRUŽINA IN DRUŽBAJane Austen: *Prevzetnost in pristranost*Andrej Hieng: *Čudežni Feliks***SPLOŠNA MATURA 2010: MED RAZLIČNIMI SVETOV**Andrei Makine: *Francoski testament*Lojze Kovačič: *Prišleki* (2. del)**SPLOŠNA MATURA 2011: RAZPOTJA LJUBEZNI**Feri Lainšček: *Ločil bom peno od valov*Gustave Flaubert: *Gospa Bovary***SPLOŠNA MATURA 2012: KRIZA VREDNOT V EVROPSKI DRAMATIKI**Nikolaj V. Gogolj: *Revizor*Henrik Ibsen: *Stebri družbe*Ivan Cankar: *Za narodov blagor*Vinko Möderndorfer: *Limonada slovenica***SPLOŠNA MATURA 2013: OTROCI IN STARŠI**Per Petterson: *Konje krast*Ciril Kosmač: *Pomladni dan***SPLOŠNA MATURA 2014: ČLOVEK V SVETU**William Shakespeare: *Hamlet*Ivan Cankar: *Kralj na Betajnovi*Friedrich Dürrenmatt: *Fiziki*Drago Jančar: *Veliki briljantni valček***SPLOŠNA MATURA 2015: OTROŠTVO**Lojze Kovačič: *Otroške stvari*Nathalie Sarraute: *Otroštvo*

Pregled naslovov literarnih del v tematskih sklopih v obdobju 1995–2015 dokazuje skrbnost izbora in doslednost meril pri izbiri literarnih del v posameznem sklopu. Merila za izbiro so literarna kakovost del, njihova recepcijska ustreznost in možnost odpiranja temeljnih vprašanj človekovega bivanja. Univerzalnost človeške izkušnje, ki jo dijaki začitijo ob branju kvalitetnih literarnih del, omogoča ob pisanju eseja številne aktualizacije in primerjave. Izbor nakazuje iskanje ravnovesja med deli iz slovenske in svetovne književnosti, med klasično in sodobno književnostjo, med deli, ki sodijo v nabor rednega literarnega pouka v štiriletnem šolanju, in tudi nekaterimi kvalitetnimi vrhovi najnovejšega literarnega ustvarjanja. Izbor izhaja iz želje, da bi za večino dijakov zadnje obvezno srečanje z literaturo pomenilo del vzgoje človeka, ki bo sposoben knjige razumeti in jih samostojno vrednotiti.

Kako se bo v prihodnosti razvijal šolski esej pri splošni maturi iz slovenščine, bo zelo odvisno od uspešnosti dviganja bralne pismenosti v celotnem šolskem procesu.

Spremembe pri izboru literarnih besedil za maturo, spremenjena esejska navodila ali odločitev, da bi dijaki v maturitetnem eseju razpravljali o neznanem besedilu, bi terjale usklajeno delo univerzitetnih strokovnjakov s področja književnosti in didaktike književnosti, strokovnjakov Zavoda za šolstvo Republike Slovenije ter kadrovske okrepljene Predmetne izpitne komisije za slovenščino, ki deluje v okviru Državnega izpitnega centra.

Literatura

Krakar Vogel, Boža, 2004: *Poglavja iz književne didaktike*. Ljubljana: DZS.

Slavec Gornik, Andrejka, in Trkov, Joži (ur.), 2014: *Predmetni izpitni katalog za splošno maturo*. Ljubljana: Državni izpitni center.

Štaudohar, Irena, 2014: Nebralec. *Delo. Sobotna priloga*. 20. december.

Šterman Ivančič, Klaudija (ur.), 2013: *Izhodišča merjenja bralne pismenosti v raziskavi Pisa 2012 s primeri nalog*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.